

İPEK YOLU'NDA GEÇ ANTİK DÖNEMİN TÜCCARLARI SOĞDLARIN MİRASÇISI YAGNOBİLER VE YAGNOBİ DİLİ

ON THE SILK ROAD INHERITORS OF MERCHANT SOGDIANS OF THE LATE ANTIQUITY YAGHNOBIS AND THE YAGHNOBI LANGUAGE

Abstract

Yagnobi, which is an Eastern Iranian language, is regarded as the modern inheritor of the Ancient Sogdian Language. Yagnobi is spoken by twenty thousand people in today's northwestern Tajikistan in the Ayni district. There is no mutual intelligibility between Yagnobi and the standard Tajik Persian language.

This paper provides some information about Yagnobi language for the readers of *JofEL*

Key Words: East Iranian languages, Yagnobi, Tajik, Persian

Özet

Yagnobi, Antik Soğdcanın modern mirasçısı olarak bilinen bir Doğu İran dilidir. Yagnobi dili bugün Tacikistan'ın kuzeybatısında, Ayni bölgesinde yirmi bin kişi tarafından konuşulmaktadır. Yagnobi dili ile ölçünlü Tacik Farsçası arasında karşılıklı anlaşılabilirlik yoktur.

Bu çalışmada TDD okurları için Yagnobi dili ile ilgili bilgi sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Doğu İran dilleri, Yagnobi, Tacikçe, Farsça

Yagnobiler ve Yagnobi Dili

Adı ilk kez Pers İmparatorluğu'na ait yazıtlarda anılan Soğd ülkesinin yerli halkı Soğdlar, Erken ve Geç Antik dönemlerde bugün Orta Asya olarak adlandırılan coğrafyanın kültürler arası temas ve ticari faaliyetler bakımından en önemli İrani dilli halkı idi. Başkentleri Semerkand civarı olmasına karşın, Kırım'dan batı Çin'e, hatta Hindistan'a değin çok geniş bir coğrafyada tarihî İpek Yolu rotasındaki neredeyse bütün önemli ticaret merkezlerinde kolonileri bulunan, savaş yerine ticareti tercih eden Soğdlar, bu coğrafyalardaki dinî ve kültürel zenginliklerin taşınmasında, aktarılmasında, böylelikle dillerin, dinlerin ve kültürlerin harmanlanmasında önemli roller oynamışlardı. Çin ve Orta Asya, Hindistan ve Orta Asya arasındaki etkileşimin başlıca aktörleri olan Soğdlar aynı zamanda Zerdüştlük, Budizm, Manihaizm, Nesturi Hristiyanlık vd. dinlerin samimi misyonerleriydi (Soğdlularla ve Soğdlu tüccarlarla ilgili olarak bk. Vaissière 2005).

MÖ dördüncü yüzyıldan itibaren Pers egemenliğine, Büyük İskender'in istilası ve ardından sırasıyla Yunan ve Heftalit, altıncı yüzyılın ikinci yarısında ise Türk Kağanlığı egemenliğine giren Soğd ülkesi, on altı yüzyıllık tarihi boyunca genellikle siyasi bakımdan bir büyük güce bağlı zayıf vassal iktidarlar tarafından yönetilmiştir.²

Soğdlar ana yurtlarında sekizinci yüzyılın ilk yarısında Müslüman Arap ordularının akınlarına karşı koyamamış, Araplar tarafından 'Maveraünnehir' (Nehir ötesi) olarak adlandırılan coğrafya ile bu coğrafyaya dâhil Semerkant ve civarı Arapların eline geçmiştir. Günümüzde Tacikistan sınırları içinde kalan Pencakent'in son kralı Devaştıç'in Mug Dağı'nda öldürülmesiyle İslam öncesinin, Geç Antik Dönem Soğdları, bıraktıkları somut ve soyut kültürel malzeme ile misyonlarını tamamlamışlardır. Soğdlar, Arap-İslam ordularının fethinden kısa bir süre sonra Müslüman olmuş ve on ikinci yüzyılda diğer İrani halklarla karışarak ve kısmen Türkleşerek tarih sahnesinden bütünüyle çekilmişlerdir. Sakaca, Harezmce gibi tarihî Doğu İran dillerinden biri olan Soğdca yaklaşık dokuz yüzyıldır ölü bir dildir.

Kimi araştırmacılar, adını aynı adla anılan nehirden ve vadiden alan Yagnob halkını, tarihî Soğdların mirasçısı; Yagnobilerin dili Yagnobinin³ de yine tarihî Soğdcanın modern bir değişkesi olduğu görüşündedir. Hatta Yagnobi diline 'Yeni Soğdca' (Rus. *Новосогдийский язык*) adı da verilmektedir. Kanıtlanmamış olmasına karşın, bu görüş Kırmızı Kitap da dâhil olmak üzere popüler söylemde yaygınlaşmıştır.

Son derece dağlık bir coğrafya olan modern Tacikistan'ın kuzeybatısında 130 km uzunluğundaki Yagnob Nehri ve aynı adla anılan vadi, Pencakent'ten hemen sonra Özbekistan'a doğru uzanan Zerefşan Nehri Havzası'nın bir parçasıdır. Pencakent ve ülkenin ikinci büyük kenti 'Hucend' (Sovyet döneminde *Leninabad*) yolu üzerinde bulunan Yagnob, idari bakımdan Sugd bölgesinin 'Ayni' adlı iline bağlıdır.

Yagnobiler 1970 nüfus sayımına göre toplam 2,500; 2000 yılı nüfus sayımına göre 5,000 kişi ile Tacikistan nüfusunun çok küçük bir oranını oluşturur (Tul'skiy 2005; Xromov 1972). Yagnobilerin diğer halklar gibi sosyalist dönemde zorunlu göçe tâbi tutulmaları nedeniyle demografik verilerin tam olarak saptanmasında güçlükler vardır. Nitekim farklı kaynaklarda konuşur sayısı konusunda birkaç bin ile yirmi bin arasında değişen farklı rakamlar verilmektedir.

Yagnobi dili, Osetçe ile birlikte İrani dillerin 'Kuzeydoğu İnan dilleri' alt grubunda; Ruşeni, Bartengi, Oroşor, Şugni, Yazgulami, İşkaşimi, Vahiden oluşan yedi Pamiri dili ve konuşur sayısı birkaç yüzü geçmeyen diğer Pamir değişkeleri ise 'Güneydoğu İnan dilleri' grubunda yer almaktadır (Greneoble 2003: 9; Dalby 2004: 279).

Yagnobilerin dillerini ve kültürlerini günümüze değin korumalarında dağlık Tacikistan coğrafyasının ve ulaşım altyapısının son derece yetersiz olmasının önemli rolü vardır. Ortalama yüksekliği 3,000 m olan ülkede 7,000 m'ye varan yükseklikler gelişmiş bir karayolu ağının kurulmasını engellemiş, bu yetersizlikler etnik-dilbilimsel azınlık Yagnobilerin (ve Pamirilerin) dillerini ve kültürlerini korumalarına yardımcı olmuştur. Tacikistan'ın iki İrani dilbilimsel azınlığından biri olan Pamirilerin Şia-İsmaili inancına mensup olmalarına karşılık, Yagnobiler, Tacikler gibi Sünni-Hanefi Müslüman'dır. Yagnobilerin eski Zerdüş inaçlarını terk ederek İslam dinini kabul etmelerinin ise nispeten geç dönemlerde gerçekleştiği ileri sürülmektedir.

Yagnobilerden ve 'az konuşurlu' Yagnobi dilinden ilk söz edenler Avrupalı ve Rus araştırmacılarıdır. Alman bilim adamı G. Kapus 1883'te Avrupa'da bir coğrafya dergisinde yayımlanan 'Yagnob Vadisi ve Nüfusu' adlı makale ile bölgeye dikkat çekmiş, Yagnob Vadisi'nin 'biricik' doğasını ve Yagnobi dilinin farklılığını ve tekliliğini Batı kamuoyunun gündemine getirmiştir (Jamolzoda 2006). Yagnobi dili, on dokuzuncu yüzyılda Galça adıyla bilimsel literatüre girmiş,⁴ araştırmacılar az konuşurlu 'Galça' dilinin, yani 'Yagnobi'nin Farsça⁵ tipolojisinde bir İrani dil olmadığını fark etmişlerdir. Yagnobi dili ile ilgili malzemeler ilk kez Rus bilim adamı A. L. Kuhn tarafından kayda alınmıştır (Bielmier 2006).

Yagnobi dili ile ilgili veriler kayıt altına alınmak üzere Kiril tabanlı geçici alfabelerden yararlanılmış, din adamları dinî maksatlarla zaman zaman Arap harfleriyle Yagnobi dilinde not tutmuşlardır. Yagnobinin korunması, öğretimde kullanılması konusunda resmî söylemlere ve bazı münferit çalışmalara, uygulamalara karşın bu dilin yazı dili geleneği yoktur. Yagnobi konuşurlarının tamamına yakını Yagnobi ve Tacikçe olmak üzere iki dillidir. Rusya'da göçmen işçi olarak çalışanların bir bölümü ve Rusça öğrenim gören az sayıda eğitimli nüfus ise üç dillidir.

1930'lu yıllarda Doğu Türkistan'da 'Antik Mektuplar'ın, Mug Dağı'nda Soğdca belgelerin ve bir dizi Soğdca yazıtın ve Hindistan Karakurum geçitlerindeki kayalıklarda grafitilerin bulunmasının ardından, tarihî Soğdcanın da İslami dönemde Eski Persçe tipolojiden tamamen, Orta İnanca Pehleviden de oldukça farklı biçimde ve neredeyse 'birdenbire' ortaya çıkan Farsçadan farklı, daha eskicil özelliklere sahip bir Doğu İnan dili olduğu anlaşılmıştı. Her iki dile özgü eskicil kimi ortak dilbilimsel öğelerin bulunması nedeniyle İnanistik araştırmalarında Yagnobi ile Soğdca arasında bağlantı bulunduğu konusu da gündeme gelmiştir. Xromov, 'Yagnobi Dili (Rus. *Yagnobskiy yazık*)' adlı çalışmasının 'Yagnobi-Soğdca Diyalektik İlişkisi (Rus. *Yagnobsko-sogdiyskiye dialektkiye otnoşeniya*)' başlıklı bölümünde sorunu ayrıntılı biçimde ele almıştır.⁶ Ancak popüler söylem, 'Modern Soğdca' olarak nitelenen Yagnobinin, bilim dünyasında tarihî Soğdcanın doğrudan değil, belki bölgedeki değişkelerinden birinin mirasçısı olduğu yönündedir (Bielmeier 2006).

Tacikçe ve kısmen Özbekçe konuşurları tarafından kuşatılmasına, konuşurları Sovyet döneminde pamuk plantasyonlarında çalıştırılmak üzere defalarca başka bölgelerde iskâna tâbi tutulmasına, bu nedenle, bir bölüm Yagnobinin Tacik çoğunluk içinde asimile olmasına karşın, Yagnobilerin

büyük bir bölümü Gorbaçov ve sonrasının göreceli demokratik ortamında Yagnob Vadisi'nin kuzeyindeki topraklarına yeniden dönmüş, kimliğini ve dilini korumayı başarmıştır.

Yagnobiler etnik ve dilbilimsel bakımdan Tacikistan'ın titüler halkı Taciklerden farklıdır. İrani diller ailesi içinde, 'Doğru İran dilleri' grubunda yer alan Yagnobi (ve yaklaşık iki yüz bin kişinin konuştuğu Pamir dilleri) ile Tacikçe arasındaki ilişki Türkçe ile Çuvaşça arasındaki ilişkiyle karşılaştırılabilir.

Yagnobi dili (ve Pamir dilleri), 'r/l' dili Çuvaşçanın kimi ilk Türkçe eskicil dil özelliklerini koruması bakımından 'ş/z' tipindeki diğer Türk dillerinden ayrılmasına benzer biçimde, Farsçadan dilbilimsel anlamda oldukça farklıdır. Örneğin, Yagnobi dili geçmiş zamanda eylemin önüne gelen 'augment'i koruyan yegâne İrani dildir. Yagnobiyi Tacikçeden ayıran bir diğer özellik ise, adlarda çokluğun Farsça tipindeki dillerde olduğu gibi *-ha* veya *-an* ile değil, Soğdcaya paralel biçimde *-t* ile işaretlenmesidir. Ancak, Yagnobi erillik-dişillik ilişkisinin işaretlenmemesi bakımından Soğdca ile değil Farsi/Taciki/Deri ile benzer özelliği paylaşır, yani erillik-dişillik ayrımı yoktur.

Yagnobinin ses sistemi sesbirimsel düzeyde beşi kısa, üçü uzun sekiz ünlü ve yirmi yedi ünsüzden oluşur. Yagnobinin ünlü dökümünde her ne kadar 'sesbirimsel statüsü belirsiz' de olsa, /u/dan gelişen bir /ü/ ünlüsünün bulunması dikkat çekicidir.

Yagnobi dilinin coğrafi bakımından doğu ve batı olmak üzere iki değişkesinin bulunduğu saptanmıştır. Bu iki ana değişke, yani Batı Yagnobi ve Doğu Yagnobi değişkeleri arasında *t//s* denkliliği (*met//mes* 'gün'); *-ay//e* denkliliği (*ways // weş* 'ot') vb. küçük fonetik farklar vardır (bk. Xromov 1972; Bielmeier 2006; Sims-Williams 1996).

Yagnobi dili söz dizimi bakımından Tacikçe gibi bir özne-tümleç-yüklem dilidir.

Yagnobinin söz varlığının önemli bir bölümünü Tacikçeden kopyalanan sözcükler oluşturur; ancak ölçünlü Tacikçede bulunmayan eskicil söz varlığı, bu dilin ayırıcı bir özelliğidir. Örneğin, Farsça *xorşi:d* 'güneş' sözcüğünün kökü *xur*, Yagnobide aynı anlamla yaşamaktadır. Yagnobi dili Tacikçeden yalnızca sözlüksel değil, dilbilgisel öğeler de kopyalamıştır. Yagnobi-Tacikçe ilişkisi, baskın dil ile çekinik dil arasındaki ilişkinin tipik bir örneğidir. Tacikçe baskın ve prestijli dil, Yagnobi ise Tacikçe karşısında prestijsiz bir 'ev dili'dir.

Yagnobinin temel söz varlığının dahi Tacikçeden farklı olduğu görülüyor. Örneğin temel eylemlerde Yag. *vonak* 'olmak' (krş. Tac. *şudan*, Far. *şoden*), Yag. *coyak* (krş. Tac. *xondan*, Far. *x^wānden*); temel adlarda ve sıfatlarda Yag. *vaxm* 'kan' (krş. Tac., Far. *xun*), *ğurda* 'göz' (krş. Tac. *çaşm*, Far. *çeşm*), Yag. *ğayk* 'kız' (krş. Tac. *duxtār*, Far. *doxter*); Yag. *katta* 'büyük' (krş. Özb. *katta* ay.; ancak Tac. *kalon*, Far. *bozorg*). Yag. *kat* 'ev' (krş. Tac. *xona* ay., Far. *xāne*), Yag. *kut* 'köpek' (krş. Tac. *sag*, Far. *seg*), Yag. *etk* 'köprü' (krş. Tac. *kuprūk* < Tü., Far. *pol*) farklılık görülüyor.

Benzer şekilde, sayma sayıları da dâhil olmak üzere, sayı dizgesinde de kimi farklar bulunmaktadır. Örneğin, Eski İrancı sayı dizgesi onlu tabana dayalıdır. Yagnobi dilinin sayı dizgesinde de onlu sistem esas olmakla birlikte, yirmili dizgenin (İng. vigesimal) izleri de görülmektedir: 10 + 20 30= *bíst-at das* (krş. 1. 20 + 10 veya 20 + 10), 2 x 20= 40 *dū bist*; 2,5 x 20= 50 *dū nima bist*; 3 x 20= *tíráy bist*, 4 x 10 + 10= *tíráy nima bist*; *tífór bist* = 80, 4,5 x 20= 90 *tífór nima bist* vd. Aynı şekilde diğer Doğu İran dillerinde komşu Dardik dillerindeki gibi yirmili tabanın varlığı dikkat çekicidir.

Sayma sayılarından 1 (*ī*, Tac. *yak*), 3 (*tráy*, Tac. *se*), 4 (*tifór*, Tac. *çor*), 6 (*uxş*, Tac. *şaş/şiş*), 10 (*das*, Tac. *dah*) Taciki/Farsi/Deriden fonetik bakımdan oldukça farklıdır.⁸ 10'dan sonraki sayılar, Tacikçe ve Farsçanın aksine morfofonetik değişikliklerle ve 'küçük sayı + büyük sayı' değil, Türkçede olduğu gibi sayı grubu, yani 'büyük sayı + küçük sayı' şeklinde oluşturulmaktadır.

Komşu Özbekçeden, Kırgızcadan ve bölgenin Orta Asyalı olmayan dili Rusçadan kopyalar azdır. Yagnobi dilinde Türkçeden yapılan kopyalar içinde akrabalık terimleri dikkat çeker. *Beg/bek* 'Yagnobilerin geleneksel yaşamında mahalli lider' (krş. Tac. *bek*), Yag. *burç* (Tü. *burç*; ancak Tac. *kunc*, Far. *konc*), *osakol* 'aksakal, topluluğun başı' (krş. Tac. *raisi camoat*), *orta* 'yer, zemin, döşeme (?)' gibi Türkçe doğrudan kopyaların yanı sıra Tacikçenin aracı dil işlevinde olduğu *bulak* 'parça, bölüm', *kurut* 'yoğurt, vb. diğer tipte kopyalar da bulunmaktadır.

Yagnobi dili ile Tacikçe arasında karşılıklı anlaşılabilirlik aşağıdaki örnekte açıkça görüldüğü gibi son derece düşüktür:⁹

Yagnobi *Ax cutak açiker, çav baxşa sitamako agard apirej.*

Tacikçe *On pisarak tarsid, baroi hamin ba tarafi kafo gaşt gurext.*

(O küçük çocuk korktu, bu sebeple arka tarafa doğru kaçtı.)

Yukarıdaki cümlede tek bir sözcüğün bile ortak olmadığı, Yagnobi ile Tacikçe arasında söz dizimsel benzerliğin dışında, ortak gramatikal bir yapının bulunmadığı dikkati çekiyor. Bir 'ev dili' olan Yagnobi ile Tacikçe arasındaki karşılıklı anlaşılabilirliğin sıfıra yakın ve hatta sıfır olduğu görülüyor. Bu nedenle Yagnobi gizli dil olarak da kullanılmıştır. Rastlantısal ve kısmi anlaşılabilirlik durumları Tacikçeden kopyalanan sözcüklere bağlıdır.

Yagnobi dili UNESCO'nun Tehlikedeki Diller Kırmızı Kitabı'nda yer almaktadır. Kırmızı Kitap'taki verilere göre Yagnobi konuşurların sayısı iki bindir. Yagnobi, UNESCO'nun etkileşimli atlasında Tacikistan'daki on bir tehlikedeki dilden biridir. Bu atlasta Yagnobi dili ile ilgili veriler şu şekildedir:¹⁰

<i>Dilin adı</i>	Yaghnobi (İng), yaghnobi (Fr), yagnobí (İs), ягнобский (Ru)
<i>Diğer adlar</i>	яғноби
<i>Yaşamsallık</i>	Kesinlikle tehlikede
<i>Konuşur sayısı</i>	20,000 2001 resmi nüfus sayımına göre tahmini nüfus
<i>Yerleşim(ler)</i>	Zafarobod, Hisor ve Varzob
<i>Ülke</i>	Tacikistan
<i>Koordinat</i>	enlem: 38.5632; boylam: 68.4475
<i>ISO 639-3 kod(lar)</i>	yai

Gerçek durumu belirlemek aracılığıyla bir SIL ekibi tarafından 2003-2004 yılları arasında bölgede yapılan alan çalışmasında Yagnobi dilinin etnolinguistik yaşamsallığının sanılandan güçlü olduğu saptanmıştır.¹¹

Sovyet döneminde, Gorbaçov'un açıklık ve yeniden yapılanma sürecinde 1989'da çıkarılan dil yasasına göre Tacikistan SSC Eğitim Bakanlığının bu dillerin yoğun olarak konuşulduğu bölgelerde ilkokullarda ana dili öğretimi için iki saat tahsis edeceği bildirilmişti. Bugün de geçerliliğini yitirmeyen bu dil yasasındaki hükümlere hatta hazırlanan ilköğretim ders kitaplarına karşın, Yagnobi dilinde öğretim için herhangi bir düzenli ve sürekli resmî program yoktur.

Tacikistan yönetimi, kuzeybatıda konuşulan Yagnobi ile güneydoğuda konuşulan toplam yedi Pamiri dilinin birkaç yüz bini geçmeyen nüfuslarıyla Tacikçe karşısında rekabet şansının bulunmadığının, bu dillerin hiçbirinin herhangi bir şekilde Tacikçe için bir risk taşımadığının bilincindedir. Soğdca, Avestan vd. antik dönem dillerinin, özellikle Doğu İrancasının yegâne temsilcileri olan Yagnobinin ve diğer tehlikedeki dillerin korunması konusunda modern dünyadaki yönelimler ve duyarlıklar çerçevesinde reel olarak harekete geçilmesi hususunda ciddi gelişmeler görülme de, resmî çevrelerde kimi yasal düzenlemelerden, ders kitabı ve eğitim yardımcı malzemesi oluşturulmasına değin bir dizi kararlardan söz edilmektedir. Entelektüel çevrelerde dillerin

yaşatılması ve geliştirilmesi için gazete, dergi yayımı, radyo, televizyon yayınlarının yapılması vb. önlemlerin alınması gerektiği, aksi takdirde, gelişen iletişim teknolojisiyle Yagnobinin Tacikçe karşısında varlığını korumasının çok zor olacağı dile getirilmektedir.¹²

Güçlü etno-linguistik bilincin ve duyarlığın dillerin tehlike eşiğinden kurtulmaları için tek başına ne dereceye kadar yeterli olabileceğini zaman gösterecektir.

Kaynaklar

Bielmeier, Roland (2006). Yagnobi. *Iranica*.
(<http://www.iranicaonline.org/articles>)

Dalby, Andrew (2004). *Dictionary of Languages*. Columbia University Press.

Fortson, Benjamin W. (2011). *Indo-European Language and Culture: An Introduction*. Blackwell Publishing.

Grenoble, A. Lenore (2006). *Journey to Sogdiana's Heirs*. "Business and politics" July-August.

Gvozdanović, Jadranka (1992). *Indo-European Numerals*. Walter de Gruyter.

Greneoble, Lenore A. (2003). *Language Policy In The Soviet Union*. New York, Boston, Dordrecht, London, Moscow: Kluwer Academic Publishers.

Jamolzoda, Anvar (2006). *Journey to Sogdiana's heirs*. "Business and politics", July-August.
(<http://www.yagnob.org/JtSH-Yagnob-AJ-Eng.pdf>)

Xromov, A. L. (1972). *Yagnobskiy yazık*. Akademiyanauk SSSR İstitut Vostokovedeniya. Moskva: İzdatel'stvo "Nauka".

Sims-Williams, Nicholas (1996). *Eastern Iranian Languages*. *Iranica*.
(<http://www.iranicaonline.org/articles/eastern-iranian-languages>)

Tul'skiy, Mixail (2005). İtogi perepis naseleniya Tacikistana 2000 goda: natsional'nıy, voznastnoy, polovoy, semeyniy i obrazovatel'niy sostavı. *Spetsial'no dlya Demoskola. Demoskop Weekly. No 191-192, 21 Fevralya-6 Marta 2005*.
(<http://www.demoscope.ru/weekly/2005/0191/analit05.php>)

Vaissière (2005). *Sogdian Traders. A History* (Trans. James Ward). Leiden • Boston: Brill.

Internet Kaynakları

<http://www.eki.ee/books/redbook/yaghnabis.shtml>

<http://www.endangeredlanguages.com/lang/3217/samples/6863>

<http://www.ozodi.org/content/article/2315567.html>

<http://www.yagnob.org>

<http://www.yagnob.org/JtSH-Yagnob-AJ-Eng.pdf>

<http://yagnobi.files.wordpress.com/2009/09/yaghnobi-regions.jpg> (Harita Siyah_Beyaz)

<http://yagnobi.wordpress.com/2007/04/23/is-yagnobi-an-endangered-language/#more-50>

<http://yagnobi.wordpress.com/online-yaghnobi-lexicon>

https://www.youtube.com/watch?v=Qe1Hq_oK9B4

¹<http://www.sugd.tj>

² Birinci Türk Kağanlığı ve Uygur Kağanlıkları dönemlerinde siyaset, din, kültür ve ticaret yaşamında önemli yerleri bulunan Soğdlularla başlayan yönetimde ve diplomaside 'İranlı danışmanlar'dan yararlanma

geleneği, sonraki dönemlerde kurulan Türk devletlerine de tevarüs etmiştir. Siyasal ve askerî alanda etkin bir güç olmamalarına karşın, entelektüel ve ekonomik bakımdan önemli bir gücün anlatım aracı olan Soğdca Türkçeyi özellikle söz varlığı, idari, askeri ve dinî terimler bakımından önemli ölçüde etkilemiştir. Soğdca Birinci Türk Kağanlığı'nın mesajlarının kamuoyuna aktarıldığı Bugut Yazıtı'nda olduğu gibi devlet dili olarak kullanılmıştır. İkinci Türk Kağanlığı döneminde Orhon Yazıtları'nda dile getirilen tepkisel 'Türk milliyetçiliği' süreci bir kenarda tutulduğunda, Soğdca ile başlayan İrani dillerin söz varlığından yararlanma geleneği, İslam sonrasında bu kez İslam dünyasının olmazsa olmaz ikinci dili Farsçadan yararlanma geleneğine evrilmiştir.

³ Yag. Яғнобӣ зивок/Yagnobî zivok, Tac. Забони яғнобӣ/ Zaboni yagnobî, İng. Yaghnobi, Rus. ягнобский язык/yagnobskiy yazık

⁴ <http://www.eki.ee/books/redbook/yaghnabis.shtml>

⁵ Farsça (Farsi), İran'ın; Tacikçe (Tac. Tociki), Tacikistan'ın, Deri (Dari), Afganistan'ın resmî dilleridir. Ancak birbirine çok yakın olan, karşılıklı anlaşılabilirliği yüksek bu üç değişkenin tamamına *Farsça* (Farsi) veya ülkelere göre *Tacikistan Farsçası*, *Afganistan Farsçası* adları da verilmektedir.

⁶ Ayrıntılı bilgi için bk. Xromov 1972: 119-135

⁷ Gvozdanović 1992:

⁸ Kafkasya'daki Türk dillerinden Karaçay-Malkarcada da yirmili tabanın varlığı dikkati çeker: *Eki cıyırma bla on* (iki yirmi ile on) yani 2 x 20 + 10.

⁹ <http://peregrines3.airpost.net/YALex/lexicon/main.htm>

¹⁰ <http://www.unesco.org/culture/languages-atlas/index.php>

¹¹ <http://yaghnobi.wordpress.com/2007/04/23/is-yagnobi-an-endangered-language/#more-50>

¹² <http://www.ozodi.org/content/article/2315567>